

Ціннісні детермінанти в структурі екологічної культури особистості

У статті розглядаються теоретичні аспекти та результати експериментального дослідження розвитку екологічної культури особистості в сучасних умовах. Показано, що цінності є ключовими детермінантами структури екологічної культури, що виражаються в комплексі психологічних властивостей особистості.

Ключові слова: культура, екологічна культура, цінності, особистість.

В статье рассматриваются теоретические аспекты, а также представлены результаты экспериментального исследования проблемы развития экологической культуры личности в современных условиях. Показано, что ценности являются ключевыми детерминантами структуры экологической культуры, которые выражаются в комплексе психологических свойств личности.

Ключевые слова: культура, экологическая культура, ценности, личность.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема дослідження екологічної культури є важливою в наш час через зміни в соціальній, екологічній та духовній сферах нашого життя, що призводить до зміни людських цінностей, які безпосередньо залежать від особливостей прояву екологічної культури.

Формування особистості як суб'єкта культури починається з моменту фіксації ним певних цінностей. Зокрема, категорія цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, її духовних вимірів, а також перетворюються на чинник осмислення власної поведінки в межах загальнолюдських ціннісних орієнтацій щодо довкілля. Ґрунтуючись на цінностях, особистість визначає свою життєву позицію, що впливає на рівень екологічної культури, визначає тип світогляду, стиль її взаємовідносин з довкіллям. Отже, ключовим у становленні екологічної культури стає система цінностей, що визначає **актуальність**, науково-прикладну та соціальну значущість проведеного дослідження.

Мета статті – аналіз теоретичних аспектів екологічної культури й вивчення ціннісних детермінант в структурі екологічної культури особистості.

Завдання дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми визначення екологічної культури як мотиваційного

показника становлення особистості; розробці та проведенні експериментально-діагностичного дослідження ціннісних детермінантів екологічної культури.

Аналіз наукових досліджень. Теоретичний аналіз опрацьованих наукових джерел засвідчує, що вивчення екологічної культури в психології пов'язане з іменами С. Дерябо, А. Львовчкіної, А. Калмикова, А. Кравченка, В. Крисаченка, О. Рудоміно-Дусятської, В. Скребця, Ю. Швалба, О. Шпенглера, М. Хилько та ін.

Концептуальні основи взаємин у системі “людина – природа” з теоретичних, філософських психологічних позицій розкриваються в концепціях Г. Бачинського, М. Бобневої, В. Вернадського, та ін.

Теоріям ціннісних орієнтацій присвячені дослідження А. Бодальова, Б. Додонова, О. Зотової, Д. Леонтєва, А. Москаленка.

Класифікацію цінностей висвітлюють у своїх працях Н. Бердяєв, О. Варламова, Ф. Наумова, Г. Олпорт, М. Рокіч, С. Рубінштейн, В. Франкл, Ш.Шварц, В. Ядов. Водночас, як зазначають дослідники, проблема вивчення ціннісних детермінантів екологічної культури досліджена недостатньо і потребує окремого вивчення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Місце і роль культури в якісному оновленні суспільства обумовлені її сутністю, своєрідністю як соціального явища, тими функціями, що вона покликана виконувати у суспільстві. Культура є не тільки показником цивілізованості конкретного суспільства, але й найважливішим чинником удосконалення його способу життя, екологічного мислення, добробуту людей, перспектив розвитку. Екологічний же контекст означених понять супроводить їх сутністю із середини, оскільки людина і способом життя, і культурою своєю орієнтована в довкілля. Тому екологічну культуру можна визначити як своєрідний спосіб життя, в якому органічно поєднуються потреби, цінності та навички поведінки відповідно до екологічної дійсності. Це спосіб та міра взаємодії з довкіллям на основі інтеграції загальнолюдського досвіду зі збереження природного, соціального й штучного оточення, синтез високого розуміння та дії у відповідальному ставленні до довкілля, що ґрунтується на духовності та гуманізмі.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством у процесі суспільно-історичної діяльності, що охоплює, з одного боку, технічні засоби виробництва, матеріальні цінності, а з другого – духовні надбання в галузі науки, мистецтва, літератури, моралі, освіти. На перший погляд, вона немов має відношення лише до сфери суспільної діяльності, але, як слушно

пише М. М. Кисельов [1, с. 33], що культура є продуктом взаємодії суспільства і природи, і що вона, зі свого боку, визначає способи та форми взаємовідношень і взаємодії людства з довкіллям.

Сучасна екологічна ситуація зумовлює необхідність перебудови людської психіки, екологізації мислення і моралі, усвідомлення сучасної об'єктивної реальності – визначення ролі людського розуму не лише в суспільно-політичних та економічних, а й екологічних процесах.

Серед різноманітних форм культури одне з вагомих місць у наш час посідає екологічна культура. Перефразовуючи Освальда Шпенглера, можна сказати, що екологічна культура – це здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємно узгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини, спрямованою на організацію та трансформацію природного світу відповідно до власних потреб та намірів.

Екологічна культура звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі, й на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті.

Екологічна культура спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти щодо природоко-ристування в біосфері в умовах постійної конкуренції з боку тієї чи іншої речовини. Вона є сукупністю адаптивних ознак виду принципово нового ґатунку. Людина, позбавлена звичних способів впливу на довкілля, має малі шанси вижити й утвердитись в природних екосистемах. Маючи ж їх, вона, по суті, виходить за межі конкуренції, оскільки володіє адаптивними набутками, що не порівнюються з виробленими іншими видами в процесі біологічної еволюції. Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим чи вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, примножуючи доцільне й ефективно природоко-ристування [2].

Основа екологічної культури – екологічна життєдіяльність, яка може виявлятися в різних формах і втіленнях. Як відомо, життєдіяльність загалом – це процес існування та самореалізації індивіда в єдності всіх його життєвих потреб і можливостей. Тому екологічна життєдіяльність становить таку діяльність людей, такі форми її поведінки, які спрямовані на той чи інший екологічний об'єкт, і за цим показником вона диференційована на декілька

форм: аутонарна, спрямована на власний організм; предметна, спрямована на такі об'єкти довкілля, які не відповідають доцільною реакцією на цей вплив; соціетарна, що здійснює вплив на такі біосистеми, які реагують на нього доцільною зміною власної поведінки.

Носієм екологічної культури є людина у різних її даностях – родовій, окремішній, індивідуально-унікальній. Ставлення до довкілля з боку окремої людини є своєрідним і визначається реальним місцем конкретного суб'єкта у світі, його можливостями та потребами. Без людини екологічна культура – лише семантично зафіксована низка предметів матеріальної чи духовної даності, але аж ніяк вона не регулюється основою людського буття.

Цінності представлені в культурі, і людина засвоює їх у процесі виховання, входження у певне суспільство, соціальну групу. Дослідники зазначають, що для розвитку екологічної культури особливо значущим є прийняття загальнолюдських цінностей.

Існують різні підходи щодо тлумачення категорії “цінність”. Складність визначення цього поняття обумовлена тим, що воно є одночасно і мотиваційним, і когнітивним утворенням. Яке здійснює психічну регуляцію поведінки людини в соціальному середовищі та детермінує процес пізнання людиною навколишнього світу. Таке трактування цінностей пояснюється її смисловою природою [3]. Тому цінності особистості є складним психологічним феноменом, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, це ті явища природи і суспільства, які корисні, потрібні людям як дійсність, ціль, ідеал, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її уподобань, це креативні компоненти людської культури, які визначають сенс та спосіб життя.

Сьогодні актуальним підходом щодо вивчення цінностей у психології є концепція Ш. Шварца, де цінності трактуються як певні категорії вибору й оцінки людиною власних учинків, інших людей і подій.

Зростає інтерес науковців до проблеми цінностей природи, формування екологічних цінностей особистості. На думку дослідників (О.М'ягченко, Г.Тарасенко, О.Гречишкіна та ін.), саме екологічні цінності визначають спосіб існування індивіда у природному, біологічному, фізіологічному значенні, стиль взаємодії людини з світом природи. Проте, як зазначає О.Сухомлинська, цінності природи займають у системі цінностей людини мало не останнє місце: “Дотепер ми взагалі не звертали на них увагу, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні продукти своєї діяльності – і в особистісному плані, і в соціальному” [5, с. 24].

Науковці (Б.Каллікотт, П.Тейлор) ділять цінності природи на два основні типи: інструментальні, або утилітарні, в протилежність внутрішнім, або власним. Інструментальна цінність – це цінність, якою щось володіє як засобом досягнення цілей. Внутрішня цінність – це цінність, якою щось володіє як самоціллю. Точка зору стосовного того, що природа володіє цінністю тільки як засіб досягнення цілей, називається антропоцентричною (скерованої на людину). З іншого боку, думка про те, що природа є цінною просто тому, що вона існує незалежно від її використання, називається екоцентричною.

Відповідно до того, які цінності знаходяться на вершині піраміди цінностей, у людини формується певний тип екологічної свідомості, світогляду.

Отже, екологічні цінності є важливою складовою екологічної культури особистості, рушієм розвитку екологічної свідомості, мислення, активної природоохоронної позиції розвитку особистості.

Проведений теоретичний аналіз представленої проблеми потребує чіткої програми емпіричного вивчення ціннісних детермінантів екологічної культури особистості.

Вибірку дослідження склали 65 студентів перших курсів математичного факультету та інституту філології та журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки. Програма емпіричного вивчення включає такі діагностичні методики: модифікований варіант методики М.Рокіча “Ціннісні орієнтації”, Тест екоціннісних диспозицій (ТЕД), розроблений В.А.Скребцем [4], як додаткові методичні прийоми – спостереження, бесіда.

Отже, для виявлення особливостей ціннісних орієнтацій та місця екологічних цінностей в цій системі був використаний модифікований варіант методики “Ціннісні орієнтації” М.Рокіча.

У нашому випадку дані, отримані за допомогою опитувальника, дають можливість охарактеризувати загальну картину побудови системи цінностей та місця екологічних цінностей в ній.

Нами були проаналізовані значущі для досліджуваних життєві сфери. Результати статистичної обробки даних показали, що 52,6% наших досліджуваних на перше місце як привабливу сферу поставили “Суспільне визнання”, на другому місці у рейтингу “Активне діяльне життя”(49,1 %), “Впевненість у собі” займає третє місце, їй наддали перевагу 45,8% досліджуваних. На четвертому місці у рейтингу знаходиться “Цікава робота” (44,1%), “Свобода” займає п’яту позицію (39,5%). Надалі цінності у рейтингу

розмістилися так: “Матеріальне забезпечення” (38,5% досліджуваних), “Наявність друзів” (32,7%), “Щасливе сімейне життя” (28,20%), “Розваги” (24,1%), “Здоров’я” (20,0%), “Любов до природи” (18,4%), “Пізнання природи” (14,5%). “Краса природи” (10,0%), “Ставлення до природи” (8,9%), “Охорона природи” (7,9%).

Думаємо, що такий розподіл цінностей зумовлений віковими особливостями психосоціального розвитку. Основними характеристиками психосоціального розвитку в юнацький період є особисте “Я” як активного члена суспільства, сім’ї, працівника.

Кожна молода людина раніше чи пізніше вирішує проблему власної оцінки свого існування. В цей період відбувається рефлексія власного життєвого шляху, з’являється потреба реалізувати себе, зайняти певне місце в соціумі. Тому, на нашу думку, для більшості наших досліджуваних важливою сферою є “Суспільне визнання”. Ця цінність визначає сенс існування, спрямована на майбутнє, а тому високо ними оцінюється.

Великий інтерес викликає рейтинг життєвих сфер, які оцінені досліджуваними як такі, що не є привабливими (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг низькозначущих життєвих сфер

№	Назва сфери	Кількість досліджуваних	% кількість
1	Здоров’я	18	30,0
2	Любов до природи	15	25,0
3	Пізнання природи	10	16,6
4	Ставлення до природи	8	13,4
5	Краса природи	6	10,0
6	Охорона природи	3	5,0

Як бачимо, до низько значущих увійшли сфери “Здоров’я” (21%), “Любов до природи” (20,6%), “Пізнання природи” (19,0%), “Краса природи” (9,0%), “Ставлення до природи” (18,0), “Охорона природи” (2,0%) наших досліджуваних. Це можна пояснити тим, що наші досліджувані недостатньо цінують власне здоров’я, і не задумуються про його збереження в майбутньому. Можливо, це пояснюється тим, що вони не помічають гостроти соціального життя і виживання людини в складних екологічних умовах.

Низьке значення сфер, що стосується пізнання природи, ставлення до неї пояснюється прагматичністю свідомості сучасної молоді. Природа в переважній більшості розглядається як об’єкт використання. У молоді спостерігається низький рівень інтенсив-

ності ставлення до природи, а також значний зріст установок прагматичного характеру. Отже, наші досліджувані оцінюють ці цінності як доступні, але не переважаючі порівняно з іншими.

З метою визначення місця екологічних цінностей в системі інших цінностей та індексу виявлення екопсихологічних диспозицій спрямованості дій і вчинків щодо довкілля нами був використаний “Тест екоціннісних диспозицій”. Дана методика дала можливість з’ясувати характер розподілу особистісних цінностей, зокрема, соціальних, екологічних, моральних і Я-цінностей (табл.2).

Таблиця 2

Розподіл цінностей (у %)

Стать	Соціальні цінності	Моральні цінності	Екологічні цінності	Я-цінності
юнаки	35,3	28,6	12,2	22,7
дівчата	35,5	29,0	12,9	22,6

З таблиці видно, що 35,5 % дівчат надають перевагу соціальним цінностям, 29,0 % – моральним цінностям, 22,6 % – Я-цінностям і 12,9 % – екологічним цінностям.

У юнаків розподіл виявився таким: 35,3 % надали перевагу соціальним цінностям, 28,6% вважають найважливішими моральні цінності, 22,7% вважають важливими “Я-цінності” і 12,2% надали перевагу екологічним цінностям.

Як бачимо, особливої різниці у виборі цінностей у юнаків і дівчат не спостерігається. Це пояснюється тим, що у цьому віковому періоді пріоритетними є соціальні сфери життя, де переважають свобода у діях і вчинках, визнання, впевненість у собі, активна життєва позиція, тому переважаючими для них є соціальні, моральні, Я-цінності.

За даними тестових розрахунків наших досліджуваних (тест “Екоціннісних диспозицій”) одержані процентні показники результатів.

У 43% наших досліджуваних (10% юнаків і 13% дівчат) переважає колборативна екодиспозиція (СІb), яка проявляється як еконормативна поведінка у взаємодії з природними об’єктами, в основі її лежить доцільність і розумна взаємодія з природним, соціальним та штучним оточенням.

У 57% досліджуваних спостерігаються риси, що зашкоджують природному середовищу, іншим людям, довкіллю. З них за нашими даними:

у 21% у юнаків і дівчат виражена несесітивна екодиспозиція (Nes). Це така стратегія поведінки в природному середовищі, яка

виявляється у споживацькому ставленні до неї. У молодих людей такого типу поведінки переважає потреба привласнення, тобто брати від природи все, що їй потрібно, не турбуючись про шкоду, яку вона може нанести;

11% досліджуваних виявили індиферентну екодиспозицію (Ind). Вона проявляється у байдужості, відстороненні, халатності у ставленні до навколишнього середовища. В їх свідомості індиферентна екодиспозиція чи не найпоширеніша річ, яка дозволяє не помічати, нехтувати тим, що відбувається навкруги;

8% випробовуваних вважають, що ефективно використання природних ресурсів призводить до покращення життя людини. Це явний прояв совметральної екодиспозиції (Smt). Однак, на жаль, у них відсутня світоглядна позиція щодо підкорення природи для задоволення свого життя, інтересів, тому що, коли природа нагадує про себе певними проявами, людина шукає у ній же захисту.

І лише 5% досліджуваних вважають, що людина залежна від природи, її законів і особливостей – це совмесійна екодиспозиція (Sms).

У 2% юнаків і дівчат гашетарна екодиспозиція (Gach) частіше проявляється як напівсвідома або підсвідома схильність наносити шкоду тим чи іншим об'єктам. Різниці між показниками екопсихологічних диспозицій у юнаків і дівчат не виявлено (рис.1).

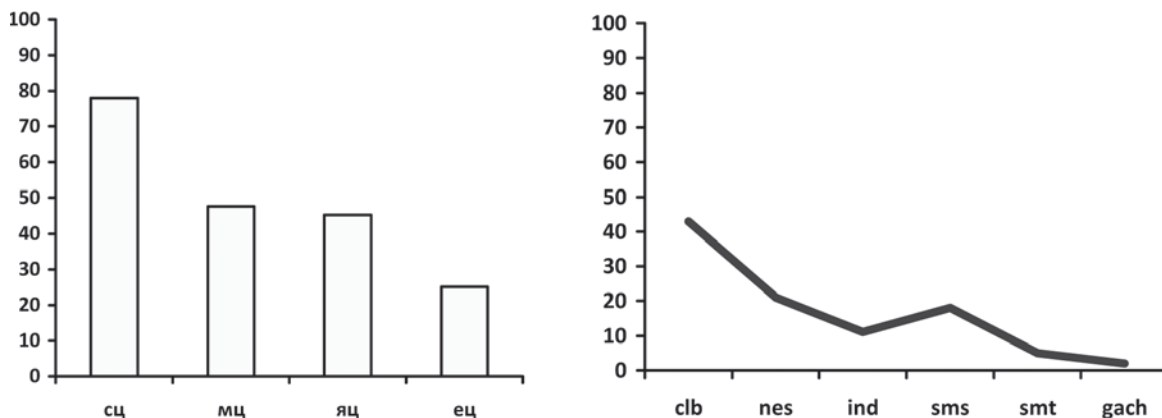

Рис.1. Співвідношення ціннісних орієнтацій та екопсихологічних диспозицій у свідомості студентів

Кореляційний аналіз показав, що екологічні цінності позитивно корелюють з такими параметрами, як “Суспільне визнання” ($r = 0.47$), “Активне діяльне життя” ($r = 0.43$), “Впевненість у собі” ($r = 0.56$) і “Цікава робота” ($r = 0.34$); негативно, з параметрами “Любов до природи” ($r = -0.55$), “Пізнання” ($r = -0.74$), “Краса природи” ($r = -0.65$), колборативною екодиспозицією ($r = -0.50$) і “Охорона природи” ($r = -0.52$).

Результати кореляційного аналізу дають підставу стверджувати, що рівень екологічної культури характеризується рівнем екологічних цінностей досліджуваних. У нашому випадку виявлений середній і низький рівень екологічної культури.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що досить актуальною є проблема становлення екологічної культури.

Розвиток екологічної культури зумовлюється, в першу чергу, їх ціннісними орієнтаціями молоді. Отримані нами дані свідчать, що екологічні цінності як важливий компонент екологічної культури юнаків і дівчат належать до низько значущих життєвих сфер.

Нами встановлено, що переважна більшість наших досліджуваних мають знання про екологічні цінності, однак пріоритетними у них на даний час є соціальні цінності та Я-цінності.

Крім означених цінностей, нами отримані індекси кількісного вияву екопсихологічних екодиспозицій, які визначають спрямованість дій та вчинків на взаємодію з довкіллям. Виявилось, що у 43% студентів першого курсу переважає колборативна екодиспозиція, яка в цілому відтворює еконормативну поведінку в довкіллі, в основі якої лежить розумна взаємодія з природним, штучним і соціальним оточенням. Однак у 57% досліджуваних спостерігаються риси, що зашкоджують природному середовищу, іншим людям, довкіллю. Зокрема, споживацьке ставлення до довкілля (несесітивна екодиспозиція) у 23%, байдуже ставлення (індиферентна екодиспозиція) у 19%, підсвідома схильність наносити шкоду, руйнувати задля забави (гешенарна екодиспозиція) у 15% досліджуваних.

Представлене дослідження не вичерпує дану проблему, а лише порушує коло проблемних питань вивчення й інших чинників структури екологічної культури – екологічної свідомості, екологічної поведінки, що й буде здійснюватися в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Киселев Н. Н. Экологические проблемы в контексте культурологического анализа / Н. Н. Киселев. – М.: Политиздат, 1989. – С. 33.
2. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
3. Потапчук Л. В. Екологічна культура в теорії й практиці пізнання довкілля / Л. В. Потапчук // Психологічні пер-

спективи: [Зб. наук. пр. Волинського національного університету імені Лесі Українки. Інституту соціальної та політичної психології АПН України]. – Луцьк: Видав-во ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – Вип. 17. – С. 212 – 220.

4. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екологічної катастрофи: [Монографія] / Скребець В. О. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2004. – С. 39 – 84.
5. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шляхи освіти. – 1996. – №1. – С. 24 – 27.

The article examines the theoretical approaches and results of experimental studies of ecological culture of the individual in modern conditions. It is shown that values are key determinants of the structure of ecological culture, manifested in a complex psychological personality traits.

Key words: culture, ecological culture, values, individual.

Отримано: 9.03.2012 р.

УДК. 159.923.2 – 057.87

Е.А.Резникова

Формирование стратегий адапционного поведения в процессе трансформации психологической защиты личности студента

У статті обґрунтовується правомірність розгляду студентського періоду як такого, що висуває підвищені вимоги до психологічного захисту особистості; представлений теоретичний аналіз проблеми психологічного захисту та особливостей його функціонування, позначені уявлення про стратегії адаптаційної поведінки; наводяться дані емпіричного дослідження особливостей формування стратегій адаптаційної поведінки в процесі трансформації психологічного захисту особистості студента; показана якісна своєрідність адаптаційної поведінки особистості студента на різних курсах навчання у вузі, виділені стратегії адаптаційної поведінки студентів.

Ключові слова: особистісна регуляція, трансформація психологічного захисту, стратегії адаптаційної поведінки.